

Viktor VIKTORA
Plzeň

Proglas a Cur scriptor hunc librum theotisce dictaverit

V šedesátých letech 9. století vznikly nezávisle na sobě dva texty. Oba byly jakousi programovou předmluvou ke dvěma závažným dílům psaných v ustavivších se národních jazycích. Autory obou byli vzdělanci i teologové. Oba texty mimovolně glosovaly mocenské vzepětí dvou raně středověkých státních útvarů – Velké Moravy a Východofranské říše. Jde o *Proglas*, veršovanou předmluvu k překladu evangelií do staroslověnštiny, dílo, které s největší pravděpodobností vytvořil Konstantin-Cyřil¹, a jde o předmluvu *Cur scriptor hunc librum theotisce dictaverit*², veršovanou předmluvu k *Harmonii evangelii*, kompilaci Kristova života vycházející ze čtyř evangelií. Autorem byl mnich weißenburského kláštera v Alsasku Otfřid. Svě dílo napsal ve starohornoněmčině.

Konstantinova předmluva se opírá o parafrázi prvního listu apoštola Pavla Korintským:

[...]
52 chci raději pět slov říci
a svým rozumem vyložit,
aby i všichni bratři rozuměli,
než deset tisíc slov nesrozumitelných.³

¹ Značná část badatelů – například Emil Ivanov Georgijev, Roman Osipovič Jakobson, Josef Vajs, Josef Vařica, Vladimír Vavřinek – se shoduje na Konstantinově autorství. Rajko Nahtigal považuje otázku určení autora za otevřenou, André Vailant ztotožňuje autora s Konstantinem Přeslavským.

² Proč spisovatel psal toto dílo (starohorno)německy.

Zaujetí je zesilováno přesahem evangelium-kniha-rozum. V Byzanci bylo ceněno vzdělání a požadováno ke svatořečení:

80 Nahé jsou všechny národy bez knih
a nemohou zápasit beze zbraně
s protivníkem našich duší,

[...]

Nuže, národové, kteří nemáte rádi nepřítel
85 a jste odhodláni mocně s ním zápolit,
otevřete dokořán dveře rozumu.⁴

Představa nepřítel je kladena do duchovního okruhu, je konkretizována d'áblem. Zápas s ním je veden moudrostí, rozumem, vírou. Zbraň je kována knihami Páně.

Toto podivuhodné poselství humanity, víry i vzdělání je naprosto ojedinělé v tehdejších evropských souvislostech. Bohužel, málokdo z evropských medievistů je zná nebo chápe.

Ocitujme myšlenky Otfřida Weißenburského⁵. Jde především o důvod použití „národního” jazyka. Mohou-li jej používat jiné národy, proč by měl východofranský zůstat pozadu? Základní argumentace je tu spojena s nacionální hrdostí, výjimečností:

31 Protože nyní mnoho národů píše ve svém jazyce
a spěchají rozhojnit svou slávu,

[...] jako hořť slovesъ рѣтъ izdrešti
съ разумомъ svojimъ глаголати,
да i въше братъja разуммеjотъ,
неже тъмъ slovesъ неразумьъ

⁴ Nadzi bo vьsi besъ knьigъ jezyci
brati se ne mogotъ e bezъ orožьja
съ protivьnikomъ dušъ našihъ,
[...] Iže bo vraga, jezyci, ne lьbite,
brati že se съ nimъ myslěš'e dzelo,
otv'zete prilěžьno umu dvьri.

proč by měli být opominuti jen Frankové,
aby chválu Boha nepěli jen franský?⁶
[...]

67 [Franská] Země má bezpochyby nadbytek
různých pokladů [...]
K využití se nabízejí kovy a měď
a také křišťál [...]
Bohaté zásoby stříbra nemůžeš opominout,
dále se v jejich zemi z říčního písku vypírá zlato.⁷
[...]

77 Žádný národ, který žije u hranic jejich říše, nemůže ujít jejich moci,
musí se jim podrobit pro jejich převahu,
všichni lidé – byť je oddělovalo moře –
mají před nimi strach; vím, že je to boží dílo.
Není žádný národ, který by se odvážil zdvihnout se proti nim;
[Frankové] nechali proti nim promluvit zbraně a tak je přesvědčili.
Poučili je meči, nikterak jen slovy,
důrazem svých kopí; proto je strach před nimi neustále živý.
[...]
Nenechají se podřídit žádnému královskému vůli,
[...]
nebojí se nikoho, pokud [král] žije zdrav mezi nimi.⁸

⁶ Viz Vollmann-Profe 1987, s. 36:

Nu es filu manno inthihit, in sina zungun scribit,
joh ilit, er gigáhe, thaz sinaz io gihóhe:
wánana sculun Fránton énon thaz biwánkon,
ni sie frénkisgon biginnen, sie gotes lób singen?

⁷ Viz Vollmann-Profe 1987, s. 38–40:

Iz ist filu feizit, háto ist iz giwéizit
mit mánagfalten éthin [...]
Zi núzze grébit man ouh thár ér inti kúphar,
joh [...] isine steina;
ouh thárazua fúagi sílabar ginúagi,
joh lésent thar in lánthe góld in iro sante.

⁸ Viz Vollmann-Profe 1987, s. 40–42:

Líut sih in nintfúarit, thaz iro lánt ruarit,
ni sie bi iro gúati in thionon io zi noti
untarfälle,

Zde zaznívá hlas sebevědomí, dominance, hrdosti. I představa nepřítelů se přenáší do sousedství hranic Východofranské říše. Výmluvně v tomto kontextu působí verš „Poučili je meči, nikterak jen slovy“ a připomenutí strachu, jehož představa se v *Proglasu* neobjeví.

Není třeba důrazné aktualizace ani krátkých spojení. Existence zmíněných státních útvarů byla provázena neustálou konfrontací. Nikoli Východofranská říše, ale Velká Morava se musila bránit agresivnímu souseda. Konečně je znám i výběr christianizační mise, pro niž se velkomoravský Rastislav obrátil do Byzance. Lze tedy uvažovat o tom, že do obou předmluv se prostředkovně promítaly koncepce nebo ideje, jež stály u zrodu obou státních útvarů a provázely jejich existenci.

Jedinečnost vyznění a poselství *Proglasu* však vystoupí do popředí i v historických souvislostech. Nejde jen o to, že Východofranská říše mohla cítit své pouto ke své předchůdkyni – Franské říši, z níž se podobně jako Západofranská říše a Lotrinsko vyčlenila. Silněji zde působilo pouto ke křesťanskému odkazu Západofranské říše, který byl v představě „přenesení říše“ (*translatio imperii*) silně prožíván raným i vrcholným středověkem. Na tento princip Velká Morava nemohla navazovat, Konstantin a Metoděj neuvvažovali ani o představě podobné kontinuity s Byzancí.

Všimněme si také nepřímých připomínaných osudů představitelů tehdejších státních útvarů za života obou bratrů (srov. Zástěrová a kol. 1994, *Evropa králů...* 1997, Hrych 1998, Dvorník 1999, Jarošová 2000). V Byzanci byl v roce 820 při jitřní mši zavražděn císař Lev V.

joh ménnisgon álle, ther sé iz ni untarfälle
ih weiz, iz gót woratha, al éigun se iro foraha.
Nist líut thaz es biginne, thaz wídar in ringe;
in éigun sie iz firméinit, mit wáfanon gizéinit.
Sie lértun sie iz mit swérton, nálas mit then wórtton,
mit spéron filu wáso; bi thiú fórahten sie se nóh so.
[...]

Nist untar ín thaz thúlte, thaz kúning iro wálte,
in wórolti nehéine, ni si thie sie zugun héime;
[...]
ni intrátent sie nehénian, unz se inan eigun héilan.

Na trůn nastoupil Michal II., a to z vězeňské kobky, kde čekal na smrt upálením. Projevil se jako schopný panovník, který přistupoval skepticky k učencům i církevním dogmatům. Svému synovi Theofilovi však zajistil nejkvalitnější vzdělání. Theofil zveřejnil v den pohřbu svého otce, jenž zemřel přirozenou smrtí (829), pozvání pro všechny, kdo se zúčastnili spiknutí proti předchůdci jeho otce s tím, že se jim dostane odpovídající odměny. Všechny shromážděné dal popravit – podíleli se na zločinu, kterým byl odstraněn císař, vladař pomazaný Pánem. Logothetos (kancléř) Theoktistos, hlavní iniciátor spiknutí, mezi popravenými nebyl. Dál svými službami prospíval říši. Díky němu se upevňovalo její postavení, uklidnila vnitřní situace, nastoupila ekonomická prosperita. Mezi jeho protežé patřila rodina Konstantina a Metoděje. Theoktistos nad oběma bratry držel ochrannou ruku, držel ji i nad jejich otcem Lvem. Císař Theofil uplatňoval své vzdělání a schopnosti ve prospěch státu. Na smrtelném loži vydal příkaz k setnutí svého ambiciózního švagra Theofoba. Chtěl tím zabránit, aby Theofobos neohrožoval následnictví jeho tříletého syna Michala. Nikoho nenapadlo, že by se rozkaz umírajícího nemusil splnit. Kdokoliv z přítomných mohl mít instrukce, jak zasáhnout v tomto případě. Z Michala vyrostl zdatný válečník a stratég, ale také rozkošnický, prostopášně a zákeřně se chovající diktátor. Ve svých šestnácti letech se zbavil matky-regentky Theodory. Poslal ji do vyhnanství. V témž roce – 855 – dal zavraždit logotheta Theoktista, který svým vlivem omezoval jeho zvůli. V roce 866 inicioval další vraždu – svého strýce Bardy, původně povoláného strůjce všech zábav a muže v pozadí moci. Vrah Basileios, kdysi podkoní v hippodromu, se stal spoluvladařem a sám v roce 867 ukončil několika ranami dýkou život Michala III. zpitého do bezvědomí. Zmocnil se císařského trůnu, ale v říši nastolil řád a podle tehdejších představ spravedlnost. Tyto události probíhaly na pozadí dalšího zásadního sporu v Byzanci, který vybuchoval střety i vraždami mezi ctiteli portrétů světců (ikonoduly) a obrazoborci (ikonoklasty). Také povstání slovanských obyvatel říše vnášelo vnitropolitický neklid. Za svými hranicemi musila říše neustále

sledovat pohyby Bulharů, Arabů a černomořských národů. To bylo malé nahlédnutí do zákulisí moci kulturně i mocensky nedostižné říše.

Ani Velká Morava nebyla ušetřena podobných excesů – energicky státník Mojmir, který zlikvidoval Nitranské knížectví jako možné protimoravské nástupiště Franků, byl nahrazen synovcem Rastislavem (846), chráněncem Východofranské říše. Její panovník Ludvík II. Němec při výměně vojensky zasáhl. Rastislav se ovšem vymanil z pozice panovníka pod protektorátem a energicky vytvářel velmi dobře organizovaný státní útvar odolávající franským útokům. Rastislava sesadil a do franských rukou vydal jeho synovec Svatopluk. Po svém činu byl obviněn Karlomanem, synem Ludvíka Němce, ze zrady a uvězně. Na Moravu byli dosazeni dva správci a její území bylo začleněno do východní marky. Vzplanul však zde odboj proti začlenění i proti regentům. Svatopluk nabídl Frankům pacifikaci území a v čele franského vojska vtrhl na Moravu. Armádu, již původně stál v čele, ovšem zlikvidoval. Rastislav neznámo kde a kdy zemřel jako oslepený nebožák.

Také Franská říše prožívala své vnitřní pnutí, totiž střetání snah o udržení velmocenské jednoty jako dědictví Karla Velikého a tendencí celek trichotomicky rozdělit mezi tři Karlovy vnuky – Ludvíka II. Němce, Lotara I. a Karla II. Holého. Symbolicky jednotícím činitelem měl být jejich otec Ludvík I. Pobožný. I když si sami bratři navzájem neusilovali o život, tekla krev jejich spojenců. Ty nechávali nebo musili nechávat na pospas osudu. Jako průhled do soukromí panovníků lze uvést manželství Lotara II. Z politických důvodů, aby upevnil svou pozici v severní Itálii, se oženil v roce 855 s Theutbergou (v témž roce převzal žezlo nad severní Itálií), sestrou zhyralého opata kláštera svatého Mauricia Hukberta. Klášter ovládal alpské průsmyky vedoucí do Itálie. Ryze politický sňatek mu nebránil pokračovat ve vztahu s dlouholetou milenkou Waldradou. Manželku, trpnou, zbožnou a úzkostlivě ctnostnou, urážel, fyzicky týral, obviňoval z nevěry, i když boží soud vařící vodou prokázal její nevinu. Posléze ji zapudil. Papež Mikuláš I. tehdy energicky usiloval o své vůdčí postavení v křesťanském světě, tedy i v Byzanci. Donutil Lotara přijmout zpět Theutber-

gu. Ten se zatvrdil, dal ji uvěznit a následovala další muka. Theutberga nevydržela, přiznala nevěru, ale okamžitě sdělila papeži, že přiznání bylo důsledkem nelidského mučení. Lotar ji donutil k veřejnému přiznání, sama musila žádat o trest – jím byl doživotní žalář. Oženil se s milenkou Waldradou. Znovu bylo vše řešeno na papežském dvoře. Peripetie skončily Lotarovou nečekanou smrtí v roce 869.

Ani papežský dvůr se neobešel bez tragédií. Rok před Konstantinovou smrtí (868) byly papeži Hadriánu II., který jako první souhlasil s užitím staroslověnštiny při bohoslužbě, uneseny a zavražděny manželka a dcera. Papež byl před vysvěcením ženat. Únoscem a vrahem byl žárlivý a zhrzený římský velmož Eleutherius. Následovala pak jeho poprava v vojenském táboře císaře Ludvíka II. Němce, ale podezření na spoluúčast také padlo na jeho bratrance Anastasia – papežova vrcholně vzdělaného sekretáře a bibliotekáře. Rok trvalo, než byl podezření zbaven. Anastasius byl současně jedním z nejbližších přátel soluňských bratrů. Konstantinův zdravotní stav se prudce zhoršoval, Metoděj o bratra pečoval a současně usiloval o uznání staroslověnštiny jako rovnoprávného bohoslužebního jazyka. To tedy předcházelo bule Hadriána II. z roku 869 *Gloria in excelsis Deo*, jíž papež staroslověnštinu uznal, a Metoděje pověřil přípravou zřízení nové moravsko-panonské diecéze. Rehabilitovaný Anastasius měl na tomto výsledku nezanedbatelný podíl. Papež Jan VIII., jenž v roce 880 potvrdil legalitu staroslověnské bohoslužby a v předešlém desetiletí měl zásadní podíl na osvobození Metoděje ze zajetí franského kléru, byl zavražděn svým synovcem v roce 882 – ten mu kladivem roztránil hlavu.

Doba, v níž syrovost, lstivost a krutost byly přirozenou součástí života, v níž síla a zápas o moc vyvažovaly kultivovanost ducha a vzdělání, v níž zdrženlivost i askeze kořenily ve vůli a nepočítaly s citem ani humánní integritou, zazněly dva hlasy. Oba argumentačně dokládaly touhu po proniknutí jazyků, reprezentujících nové národy, do vrcholové pozice, do poselství Písma.

První uvádělo zdánlivě sebevědomé JÁ – Předzpěv jsem svatého evangelia. Ovšem to je pouze první verš. Nepokračuje v nadřazeném

nebo autoritativním tónu tlumočnicka věčných pravd osobujících si právo hodnotit a trestat. Nepokračuje ani v monologu, jež by mohlo ono úvodní JÁ uvádět. Ještě v jedné pasáži se JÁ objevuje a navíc je zdůrazněno modálním slovesem *chtít* – Když konám modlitbu před Bohem, chci raději pět slov říci a svým rozumem vyložit, aby i všichni bratři rozuměli. Je tak připraven přechod k partnerskému VY. Tón *Proglasu* přechází k naléhavému oslovení. Ač je formálně užito imperativu, stává se VY v úvodní části *Proglasu* něčím partnerským, něčím, co vyzývá k rozhovoru, pospolnému úsilí, přemýšlení.

Disputace patřila k typickým projevům byzantské kultury, jejímiž prostředníky oba bratři byli. Jedním z charakteristických rysů *Proglasu* je jeho forma zaměřená na zvukovou recepci. Z tohoto hlediska je i prokomponován (srov. Viktora 2003, s. 14–28). Z užitých slov jich 21% vyjadřuje slovní projev nebo jeho recepci, další významy inklinují k vyjádření zvuku nebo jeho recepci. Nejfrekventovanější jsou substantiva *slovo* (sám pojem *slovo* měl v byzantské kultuře jako jeden ze zásadních odkazů řecké civilizace vysokou hodnotu) a verbum *slyšet*. Odtud se rozvíjejí další představy zdůrazňující rozum, vzdělanost i její dostupnost a vrcholící ve vyznání křesťanské víry. Podobně JÁ splývá s VY a v tomto spojení cílí k syntéze lidského a křesťanského.

Je nutno zdůraznit fakt, že ve druhé polovině 9. století vyšlo z Velké Moravy poselství, jehož humanistický patos se znovu ozval teprve v osvícenství – v něm se zásadní převahou rozumu. Dosah tohoto poselství si málokdo uvědomuje. Platí to i o tak excelentním medievalistovi, jakým je Jacques Le Goff. Ten se zmínil:

K zvláštnímu zápasu o získání vlivu došlo v 9. století na Velké Moravě: byla to epizoda Cyrila a Metoděje a originální pokus o římské křesťanství se slovanskou liturgií. Pokus efemérní, [!] stejně jako Velkomoravská říše (Le Goff 1991, s. 158).

Tento soud reprezentuje obecnou neznalost slavistiky i obecný nezájem západní vědy o ni.

Otfridova předmluva odsunuje do pozadí subjektivizující JÁ. Je také nazvána neosobně – Proč spisovatel psal toto dílo (starohorono)německy. Hovoří o Francích jako o NICH. Jeho postoj se stylizuje

do pozice objektivního, střizlivého, konstatujícího pozorovatele. Předmluva bez jakéhokoliv zaváhání zdůrazňuje a se zdánlivou objektivitou konstatuje výjimečnost a dominující postavení konstituujícího se národa. Činy tohoto národa nejsou formovány obecnými principy humanity a křesťanství, národ je bohatý, mocný, statečný, nebojácný, sebevědomý. Otfried neshledává jiné národy za rovnocenné. Franské dominují. Tuto pozici si proto nikdo nedovolí nerespektovat.

Tak se v čase krvavých převratů a střetů ozvaly dvě rozdílné tóniny. Velkomoravská s obrovským předstihem předjala představu emancipace vnímavé lidské osobnosti, k jejímuž modelování dospěl teprve novověk. Tónina franská volila melodii, která provází lidstvo dodnes – konfrontaci a sebevědomí. Již jsme jednou konstatovali, že Východofranská říše nemusila odrážet velkomoravskou agresi, bylo tomu naopak.

Literatura

- D v o r n í k F., 1999, *Zrod střední a východní Evropy*. Praha.
Evropa králů a císařů, 1997, Praha.
H r y c h E., 1998, *Velká kniha evropských panovníků*. Praha.
J a r o š o v á J., 2000, *Svatí kacíři*. Praha.
L e G o f f J., 1991, *Kultura středověké Evropy*. Přel. J. Čermák. Praha.
N a h t i g a l R., 1943, *Rekonstrukcija treh starocerkvenoslovanskih izvornih pesnitev*. „Razprave I. Akademija znanosti i umetnosti v Ljublani. Filozofsko-filosofsko-historični razred“ [Ljublana].
V a š i c a J., 1966, *Literární památky epochy velkomoravské*. Praha.
V i k t o r a V., 2003, *K pramenům národní literatury*. Plzeň.
V o l l m a n n - P r o f e G., 1987, *Otfried von Weissenburg Evangelienbuch*. Stuttgart.
Z á s t ě r o v á B. a kol., 1994, *Dějiny Byzance*. Praha.